

GOTLANDS TRÄDRIKA BETESMARKER - ett natur- och kulturarv

I betesmarker där det har funnits mycket lövträd under en lång tid finns många djur- och växtarter knutna till just träden och den halvöppna miljön. Gamla lövträd är viktiga livsmiljöer för många sällsynta och hotade arter. Växtfloran kanske inte är så rik i dessa marker och de kanske inte heller passar in i de nuvarande jordbruksstöden, men de har ofta höga natur- och kulturvärden. Det är dessa betesmarker och deras skötsel som den här broschyren handlar om.

Trädrik betesmark. Foto: Lotta Hallenfur

DE LÖVTRÄDSRIKA, HÄVDADE MARKERNA har varit en del av odlingslandskapet på Gotland ända sedan jordbrukets uppkomst för ca 5-6 000 år sedan. Genom vårt sätt att bruka odlingslandskapet under dessa tusentals år har vi skapat miljöer som olika växt- och djurarter har anpassat sig till. Nästan hälften av alla växt- och däggdjursarter samt kräl- och groddjur är knutna till odlingslandskapet och minst en fjärdedel av alla fågelarter häckar här. Till det kommer ett stort antal lavar, mossor och svampar. Dessa arter är beroende av att deras livsmiljöer fortsätter att skötas.

DE LÖVTRÄDSRIKA BETESMARKER som brukas på Gotland idag har oftast varit ängsmark tidigare. På Gotland har lövbärande ängen brukats i ca 2 000 år. I ängena hämtades foder till djuren i form av löv och hö. Träden i ängbetet bidrog även till större grästillväxt genom att trädens kronor bildar fuktigare skuggpartier. Inget annat län har så många klappade träd som Gotland. Traditionellt är det framförallt ask som har klappats på ön. I ängarna fanns också hassel som gav hasselnötter. Efter höskörden kunde djuren beta återväxten i ängbetet. Men vid övergången till ett modernare jordbruk från början av 1900-talet, övergavs många ängen på Gotland. Många av dessa ängen har växt igen men i en del har hävden återupptagits idag med bete eller slåtter.

DE GOTLÄNDSKA BETESMARKER SOM ALDRIG HAR VARIT UPPODLADE är ofta mycket rika på kulturlämningar från stenåldern och framåt. I betesmarkerna finns husgrunder, stensträngar, gravar, fossila åkrar och odlingsrösen. Dessa kulturlämningar vittnar om våra förfäders sätt att leva och bruka landskapet. Det finns ett värde i att kulturlämningarna synliggörs genom skötsel.

Naturvärden i trädrika betesmarker

Varför ska vi bry oss om naturvärdena?

En blommande äng har uppenbara naturvärden för de flesta. Men även trädrika betesmarker kan hysa höga naturvärden, trots att växtfloran kanske inte är så rik.

MED NATURVÄRDE MENAR VI här både de arter som lever i en viss miljö och de strukturer som dessa arter är beroende av till exempel gläntor och klappade träd. Att bevara våra naturvärden är att bevara vårt kulturarv, eftersom de arter som finns i en viss miljö gör det på grund av den historiska markanvändningen. Varje art har också ett egenvärde i sig.

PÅ GOTLAND har en hög andel av de hävdade lövmiljöerna försvunnit på grund av uppodlingen under det senaste århundradet. I de marker som finns kvar hotas arterna av utebliven hävd eller av kraftiga röjningar.

Vilka naturvärden finns?

I DE GOTLÄNDSKA LÖVMARKERNA är de flesta arter av mossor, lavar, svampar och insekter knutna till en halvöppen miljö. Genom bete och döda träd som faller skapas en luckig struktur i de trädrika betesmarkerna, med öppnare och tätare områden. Denna luckighet gör att marken blir mer varierad och därför kan hysa fler olika arter. De tätare områdena bidrar till att fukten hålls kvar i betesmarken. Detta är en mycket viktig faktor för att lavar, mossor och svampar ska trivas.

PÅ LÖVTRÄDEN I EN TRÄDRIK BETESMARK kan man hitta många olika arter av lavar och mossor. Gemensamt för flera av dessa är att de kräver gamla lövträd och hög luftfuktighet. Ser man guldlocksmossa vid basen av ett lövträd är chansen stor att det växer lite mer krävande lavar på det trädet. På Gotland växer den praktfulla lunglaven oftast på klappad ask och ibland på andra trädslag. I de djupa barksprickorna på gamla ekar som växer i solbelysta lägen trivs ljusälskande lavar, till exempel det lättigenkännliga gulmjölet och många knappåls-lavar.

Guldlocksmossa. Foto: Lotta Hallenfur

TRÄD SOM KLAPPATS får med tiden ofta formationer och håligheter som gynnar många olika organismer. Bland annat gömmer sig fladdermöss i håligheterna dagtid och även fåglar häckar i hålen. Träd som växt upp blött står på socklar som erbjuder håligheter och murken ved.

Döda eller döende träd och hasselstammar kan se deprimerande ut, men är i själva verket hem för många olika sorters insekter som är beroende av murken ved. Det gäller även svampar, till exempel många tickor. Björktickan är en vit svamp som endast växer på döda björkar. Den köttiga oxtungssvampen kan hittas vid basen av gamla ekar med mycket murken ved, så kallad mulm.

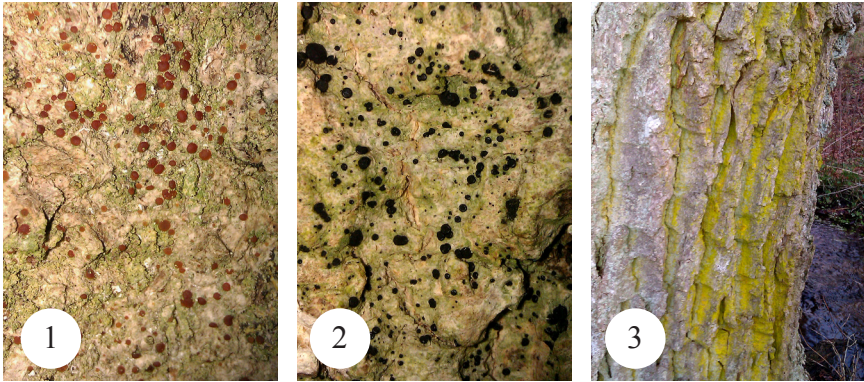

Höghus för fåglar i ask. Foto: Lotta Hallenfur

BLOMMANDE TRÄD, som apel och sälg, är mycket värdefulla. De utgör föda och skydd för många insekter, fjärilar och fåglar, framförallt när de växer i gränsen till öppen mark. Detsamma gäller buskar som blommor och ger bär.

Spår av hackspett som födosökt vid basen av en död ask. Foto: David Lundgren

1. Lönnlav. Foto: David Lundgren

2. Ädellav. Foto: David Lundgren

3. Gulmjöl på ek till höger. Foto: David Lundgren

4. Lunglav växande på björk i Hammarsängen på nordöstra Gotland. Det är ovanligt att hitta denna bladlav på björk. Det vanligaste är att den växer på ask och ek. Foto: Lotta Hallenfur

Foto: Lotta Hallenfur

En NYCKELBIOTOP är ett område som har höga naturvärden och där man kan förvänta sig att hitta rödlistade, dvs. hotade, arter.

SIGNALART är en art som genom sin förekomst signalerar höga naturvärden i området.

EXEMPEL PÅ SIGNALARTER I TRÄDRIKA BETESMARKER:

Lönnlav, lunglav, ädellav, gulmjöl, guldlocksmossa, oxtungsvamp.

Skötselråd

Trädrika betesmarker på Gotland ser naturligtvis olika ut och kräver därför olika skötsel. Utgå ifrån din mark och de natur- och kulturvärden som du hittar där. Nedan ges generella skötselråd för trädrika betesmarker samt exempel på hur man kan gynna de olika värdena.

I de gotländska lövmarkerna är de flesta arter av mossor, lavar, svampar och insekter knutna till en halvöppen miljö. Den viktigaste skötselåtgärden i trädrika betesmarker är därför fortsatt bete. Har man möjlighet till sambetning brukar det vara positivt för naturvärdena. Om du betar med hästar bör du vara uppmärksam på att de inte skadar hassel eller lövträd. Ibland kan man behöva styra betet med fällindelning.

Det största problemet i många trädrika betesmarker är föryngring av träd och ibland buskar. Det kan därför vara bra att stängsla ifrån små områden ett par år, så att nya lövträd och buskar hinner växa upp. Ser man att ett lövträdsskott kommer inuti ett tynnebuskage kan man låta busken stå. Ibland kan det fungera att byta slag av betesdjur.

Död ved är nästan alltid en bristvara i betesmarker. Lämna gärna så mycket döda, stående träd som möjligt. En och annan rishög är positivt för den biologiska mångfalden. Särskilt stammar och grenar som har legat ett tag på marken bör lämnas kvar.

Om du har klappade träd som är inne i en klappningscykel, dvs. har varit klappade något av de senaste 10-15 åren och ser friska ut, kan du klappa dem igen. För att ersätta de klappade träden på sikt, kan du nyklappa unga lövträd. På grund av askskottsjukan bör du lämna en del askar oklappade eftersom ingen vet idag hur klappning påverkar sjukdomsförloppet på ask.

Om tillväxten av buskar är större än vad betesdjuren rår på, måste du då och då röja i buskskiktet för att hindra igenväxning på sikt. Røj bort buskar som växer invid trädstammarna då de hindrar ljusinsläpp till stammen och dess organismer. Tänk på att inte röja bort för mycket buskar, då all vegetation hindrar genomblåsning och håller kvar fukten i marken. Detta gäller särskilt på betesmarker som ligger i öppna omgivningar. Spara en bård av buskar ut mot öppna marker.

Att formhugga hassel är ett effektivt sätt att öppna upp en mark för mer ljusinsläpp till trädstammarna och för att förbättra fodervärdet. Såga av de grenar som hänger långt utanför buketten och spara de mest upprättstående.

Vad gäller röjning av träd kan sägas att det generellt sett är ett större hot mot naturvärdena med en för snabb och kraftig trädröjning än med ett tätt trädskikt. Ska man röja träd bör man göra det försiktigt och stegvis, så att träden och organismerna som lever på det hinner anpassa sig till nya ljus- och fuktförhållanden. Ur naturvärdessynpunkt bör man aldrig fälla klappade träd, mycket gamla och grova träd eller hålträd. I områden med almsjuka bör du inte fälla alm. Kontakta Länsstyrelsen för gratis rådgivning och hjälp med att ta bort sjuka träd.

Har man ekar på sin trädklädda betesmark kan man välja ut någon för friställning, dvs. man hugger fritt ca 5 m utanför de yttersta grenarna. Ekar är nämligen mycket känsliga för att stå trångt. De lavar som växer på ek gynnas också av helt öppna miljöer.

Røj gärna bort buskar från kulturlämningar så att de blir synliga i betesmarken. Var försiktig om du tänker ta bort träd från fornlämningen, så att den inte skadas. Ta hänsyn till var kulturlämningarna ligger i hagen när du planerar drivningsvägar, grindar och eventuella utfodringsplatser för djuren, så att onödigt tramp undviks.

Om marken man brukar är klassad som nyckelbiotop ska Länsstyrelsens naturvårdsenhet kontaktas för samråd innan man gör några större åtgärder. En buskröjning kräver normalt sett inget samråd.

Trädprojektet

Det är Länsstyrelsen i Gotlands län som driver projektet under 2010-2012. Projektet startades i samband med att en del betesmarker med hög trädthet föll ur jordbruksstöden efter ändringar i regelverket 2009. Det övergripande målet är att säkerställa att trädtäta betesmarker med höga biologiska och kulturella värden kommer att skötas även i framtiden, genom att öka kunskapen om natur- och kulturvärdena hos de som brukar marken. Trädprojektet bekostas med medel från Landsbygdsprogrammet, som finansieras via svenska staten och EU.

Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling: Europa investerar i landsbygdsområden

Ett rikt odlingslandskap
Illustration: Tobias Flygar

Länsstyrelsen
GOTLANDS LÄN

Länsstyrelsen
GOTLANDS LÄN

Gotlands trädrika betesmarker - ett natur- och kulturarv

Utgiven av Länsstyrelsen i Gotlands län, 2012

Text: Länsstyrelsen i Gotlands län, Lotta Hallenfur

Tryckeri: Länsstyrelsen i Gotlands län, 2012, Visby

Foldern finns även att hämta i digitalt format (PDF) på Länsstyrelsens webbplats: www.lansstyrelsen.se/gotland under "Publikationer"

Länsstyrelsen i Gotlands län, tfn: 0498-29 21 00, www.lansstyrelsen.se/gotland